

תדפיס מתוך

דור לדור

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות
החינוך היהודי בישראל ובתפוצות

כ"ז

בין מסורת לחידוש – המבט החינוכי חברתי

על הספר בעריכת אליעזר דוקיחיא, בין מסורת לחידוש – מחקרים ביהדות, ציונות ומדינת ישראל (ספר זיכרון ליהושע קניאל). רמת גן: אוניברסיטת בר אילן תשס"ה

קובץ המחקרים "בין מסורת לחידוש" מוקדש לזכרו של פרופ' יהושע קניאל, מבכיר החוקרים של תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל בכלל והיחסים שבין היישוב הישן והיישוב החדש בפרט. בפתח הספר מובאים הדברים המעניינים והמרגשים שכתב הן מכאן על עמיתו: "חוקר, מורה ומתווה דרך – פועלו של יהושע קניאל ז"ל כאיש אקדמיה". הספר נחלק לשלושה חלקים: הראשון עוסק בתנועה הציונית, השני ביישוב החדש בארץ ישראל והשלישי במדינת ישראל. בסקירה זו בחרתי להתמקד במה שעולה מתוך הספר על תולדות החינוך – המבט החינוכי-חברתי על העבר הציוני הרחוק והקרוב והמסקנות המתבקשות ממנו לגבי העתיד. המדובר שרים ההדדיים בין מערכות החינוך והחברה ובסיוע של "החינוך הלאומי" לטיפוח הלאומיות הציונית בחברה היישובית והישראלית.

תקופת היישוב

בחלק של הקובץ המתמקד בתקופת היישוב כלולים ארבעה מאמרים העוסקים גם בתולדות החינוך. במאמרו "כשהפנטזיה מתגשמת – פרק בתולדות החלוצה הדתית בפולין בין שתי מלחמות העולם", מציג יוסי אבנרי את קיבוץ התופרות "למטרה" שהיה חלק מארגון "ברוריה" של צעירות דתיות-לאומיות בפולין בשנות השלושים של המאה העשרים. הקיבוץ הוקם ב־1933 ברמברטוב שליד ורשה, ניהל בין השאר פעילות חינוכית ותרבותית, והפך ל"קיבוץ עלייה" ששליחי הציונות הדתית אישרו את עלייתו. ב־1934 הגיעו שמונה משבע עשרה חברות הקיבוץ לתל אביב והקימו בה קואופרטיב תפירה שהתפרק כעבור שנתיים. בראש כל הפעילויות האלה עמדה טובה רובין, שהצטרפה לאחר העלייה להנהגת "הפועל המזרחי" בארץ. מהרוגמה ההיסטורית הזאת של פעילות קבוצתית כלכלית, חינוכית ותרבותית, ניתן כמדומה להקיש על "תנועות הבוגרים" של תנועות הנוער החלוציות בימינו: מעל אלף צעירים בני עשרים עד שלושים חיים כיום בקומונות באזורי פיתוח בישראל ועוסקים פעילויות של "ייבוש ביצות חינוכיות-חברתיות". יוסי כץ עוסק בפן אחר של השיתופיות הציונית-דתית הרלוונטי גם לימינו,

* הדברים מבוססים על הרצאה שנישאה ביום עיון באוניברסיטת בר-אילן שנערך לרגל הוצאת הספר ב־13.12.2005, י"ב בכסלו תשס"ו.

ולא רק בציבור הזה: בניית שכונות דתיות לחברי "הפועל המזרחי" בימי היישוב והמדינה, שהפכו בעשורים האחרונים ליישובים קהילתיים של תנועה זו ויורשיה הממסדיים השונים. כִּץ דן בפירוט בגורמים להבדלות הדתית בשכונות ובגושי ההתיישבות הכפרית, בצורת ארגונו והיקפו של המפעל הזה, ובצעדים לשמירת אופיים הדתי-לאומי של היישובים. הוא לא מהסס לקבוע שבשכונות אלה חסרו תכנים דתיים ותנועתיים, ושכדומה לשכונות הפועלים ושיכוני העובדים הלא-דתיים שבפרכרי הערים ובתוכן הן לא הצליחו ברובן להגשים את המטרות האידאולוגיות והפוליטיות שלשמן הוקמו. שכונות ויישובים קהילתיים קיימים כידוע גם היום, כולל קיבוצים עירוניים וקיבוצים הינוכיים חילוניים של תנועות הבוגרים שאף הם הוקמו בשני העשורים האחרונים בפריפריה. הלקח ההיסטורי-עכשווי של שכונות ויישובים קהילתיים מסוג זה הוא שהם מהווים כלי חשוב לפעילות חינוכית-חברתית מכל גוון שהוא, בפרט באזורי הספר, למרות שאפשר לחלוק על עצם הצורך בהתבדלות תנועתית-אידאולוגית.

ברוריה ממך דנה ב"תוכנית הלימודים לבתי הספר העממיים של המזרחי" משנת תרצ"ב (1932) ואילך. מלבד הניתוח ההיסטורי-חינוכי מימי היישוב, עולים מהמאמר כמה מאפיינים חינוכיים שהם משמעותיים גם בימינו: (א) הצגת המטרות החינוכיות של התוכנית בתחומי האמונה (הרגש), הקוגניציה (ידע) והמיומנויות (התנהגות) — כלומר ניתוח המרכיבים השונים של התוכנית (תפילה, נ"ך, דברי הימים, חשבון, ידיעת הטבע) ותרומתם לשינוי העמדות המיוחל בקרב התלמידים, שכן עמדה מורכבת מרגש, ידע והתנהגות. (ב) קישור בין כלל התוכנית ללימודי היהדות בדרך אינטגרטיבית, כפי שהמליצה ועדת שנהר בתקופתנו. (ג) התייחסותה של התוכנית לכל הצרכים החינוכיים של הלומד, הקהילה והדעת על פי הדגם המשולש שהתווה צבי לם ז"ל. (ד) לימוד על דרך השלילה מחוסר פיתוח קוריקולרי, הערכה ואוטונומייה של המורה, שנכללו בתוכנית בעבר.

מאמרו של מרדכי (מוטי) בר-לב ז"ל על תמורות פוליטיות בתנועת הנוער הדתית-חרדית-רביזיוניסטית "ברית השמונאים" (בר"ה) שפעלה בשנים 1937–1949 נותר בעיזבוננו וטוב שנגאל, בהיותו משלים למאמר קודם של בר-לב על בר"ה שהתפרסם בכתב העת "קתדרה" 75 (1995). במאמר זה נדונים קשריה של תנועת נוער באשר היא עם מפלגות הקרובות לתפיסתה הפוליטית — במקרה שלפנינו "המזרחי", "אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל". המאמר הוא סיפור היסטורי ממוסמך היטב, והוא כולל ניתוח של הקשר בין ארגונים תנועתיים-אידאולוגיים אלה מבחינה תקציבית והתיישבותית וככלי להגדלת האוכלוסייה שלהם. ניתן למצוא במאמר מאפיינים רבים של תנועות נוער ככלל, המוסיפים עדכון לספרות הדלה יחסית בתחום זה.

תקופת המדינה

בחלקו של הספר הנוגע למדינת ישראל ארבעה מאמרים העוסקים בין השאר בתולדות החינוך. ישי ארנן עוסק בנוער הציוני הדתי בטריפולי, בעלייתו ובקליטתו בארץ

בתקופת העלייה הגדולה (1948–1952). גם בו יש תיאור היסטורי מפורט של מעבר הנוער הדתי מחמישה ארגוני נוער ציוניים-כלליים באמצע שנות הארבעים לשתי תנועות נוער ציוניות-דתיות, "בני עקיבא" ו"ברית חלוצים דתיים", שאף התאחדו בסוף העשור. ארנון מתאר בפרוטרוט את ריבוי המסגרות והאמצעים החינוכיים הבלתי-פורמליים ועושרם בתנועות אלה: פעולה שבועית, ביטאונים וספריית הדרכה, פעילויות חברתיות וספורטיביות, שיעורי עברית, חגים וימי מועד הכוללים טקסים, אירועי תרבות, הצגת מחזות ועוד. לצד ההישגים המרשימים בטיפולי נסקרים הכישלונות בקליטת העולים, שהיו חסרי הזון קיבוצי מגובש בהתיישבות בישראל. ממאמר זה ניתן ללמוד על החיוב והשלילה בדרכי הדרכה וחינוך להגשמה גם בימינו — אם נניח שכיום יש יעדי הגשמה חלופיים לקיבוץ ולמושב המסורתיים של פעם. ענת פלדמן דנה בתנועת ש"ס כתופעה חברתית-תרבותית, בפעילותה הארגונית, בסמליה ובמנהיגיה הרוחניים — הרבנים יוסף וכדורי, ובעיקר באירועיה ובחגיגיה ובפעילותיה המקומיים, המקרינים עממות משורשי התנועה אל מנהיגותה. לפנינו נוגעים שני כלים דמוקרטיים וערכיים חשובים. ההתכנסויות ההמוניות של ש"ס הן עממות באופיין, ללא הפרדה נוקשה — מעמדית, דתית או מגדרית. הן מפגינות את כוחם הדמוקרטי הישיר של טקסים וחגיגות בעלי משמעות אידאולוגית, במיוחד בעירן של תרבות אלקטרונית מנוכרת ודמוקרטיה ייצוגית המקרבת בין נבחרים לבוחרים רק אחת לארבע שנים. רשת החינוך "מעייין החינוך התורני" היא דוגמה ליזמות מלמטה של חברה אזרחית המתמודדת עם הרב-תרבותיות של מדינת ישראל בדרך משלה. למרות הביקורות המוצדקות לגבי חלק מהגיגונים הפולחניים בהתכנסויות ההמוניות של ש"ס ומאיי-הכנסת תוכניות-ליבה לרשת "מעייין החינוך" שלה — עצם השימוש בכלים חינוכיים-תנועתיים אלה ראוי להילמד, וניתן ליישמו תוך ביקורת ובקרה כזו גם מעבר לתנועה זו.

מאמרה של טלי תדמור-שמעוני מלמד כיצד עוצבה הזהות הלאומית במקראות הממלכתיות והממלכתיות-דתיות של ראשית המדינה. היא מצביעה על המפריד בין שני המגזרים — תרבות ישראל כמסר דתי מסורתי או כמסר של דת לאום — ואת המשותף בראייה הפטריוטית של המדינה, באהבת הארץ ובהתייחסות המגדרית: נוכחותן של הבנות רבה במקראות של הכיתות הנמוכות ומתמעטת בהדרגה בשני המגזרים. מאמר זה, המתגדר ביתוח תוכן איכותי וכמותי דקדקני, מראה מה ניתן ללמוד ממקראות ומספרי לימוד בכלל, ובעיקר עד כמה יש לתכנן בקפידה ובשום שכל כלים חינוכיים מרכזיים אלה בכל המקצועות.

אחרון בדינונו בספר כולו הוא מאמרו של עורך "בין מסורת לחידוש", אליעזר דון-יחיא, שעניינו גלגולי החנוכה ומיתוס המכבים בציונות, ביישוב ובמדינת ישראל. המאמר פותח בסקירה על הציונות ביישוב היהודי בארץ-ישראל, לרבות בתנועות האידאולוגיות השונות שלה ואלה שהיו אז מחוץ לקונצנזוס: תנועת העבודה והציונות הדתית; הרוויזיוניסטים; שלוש המחותרות ("ההגנה", "האצ"ל והלח"י"); הקומוניסטים האנטי-ציוניים, הכנענים המסתייגים מחג החנוכה והחרדים. מבחינת ממד הזמן משווה דון-יחיא את חנוכה הציונית-יישובית לזו שלאחר קום המדינה, על טקסיה

ומשמעויותיה המשתנות. כמו כן הוא מצביע על השימור וההעצמה של המימד
הלאומי של החג על ידי "גוש אמונים" וממשיכיו ב"ציונות הדתית המשיחית"
וכן על משמעות החג בתפוצות. מהמאמר עולים חשיבותם של החגים הלאומיים
בעיקר בחברה הלא־דתית והצורך בהתחדשותם לנוכח המציאות המשתנה, כולל דיון
פולמוסי אקטואלי במשמעויותיהם. דון יחיא מראה, בהמשך למחקריו הקודמים, על
"הדת האזרחית" (עם צ'רלס ליבמן ז"ל), עד כמה חשוב המחקר החינוכי־היסטורי
של חגי ישראל ומועדיו, ובעיקר כיצד יש לקדש ולחדש את המעשה החינוכי־תרבותי
סביב טקסיהם וסמליהם. מאמרו החותם של דון יחיא, וספר מעניין ומאתגר זה שערך,
מעידים עד כמה חשובה לספרות ההיסטורית־חינוכית קריאה פרשנית־ביקורתית
בספרים שעניינם חברה ותרבות בכלל.